

УДК 801.661(477)“19” : 027.021(477–25)

Борис Костиця,

мол. наук. співроб. відділу систематизації НБУВ

ПРЕДСТАВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СИМВОЛІЗМУ 20-Х РОКІВ ХХ СТ. У ФОНДАХ НБУВ: СИСТЕМАТИЗАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ЗМІСТОВОЇ СКЛАДОВОЇ

У статті йдеться про видання письменників-представників зрілого символізму в українській літературі. Символісти цієї доби велику увагу приділяли національним особливостям літератури, стверджували суб'єктивізм та індивідуалізм. Український символізм цього періоду повністю не розірвав свого зв'язку з попередньою народницькою літературою.

Ключові слова: національні особливості, суб'єктивізм, індивідуалізм, езоТЕРИЗМ, містицизм.

У фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського містяться видання українських символістів 1910-х років: П. Тичини, К. Поліщука, Я. Савченка, В. Кобилянського, В. Ярошенка, О. Слісаренка. З-поміж таких видань варто виокремити «Дитинство А. Заливчого [4], «Блакитний роман» [10], «Художні твори» [11], Г. Михайличенка, «Мані-вцями» [14], «На порозі» [15], «Тіни минулого» [16], К. Поліщука, «Байда. Вибрана лірика. 1911–1927» [18], «Сліди бурунів» [19], «Твори» [20] О. Слісаренка, «Соняшні кларнети» П. Тичини [22], «Луни» В. Ярошенка [23].

Зрілий етап розвитку українського символізму припав на революційну епоху. У 1918 р. молоді поети (Я. Савченко, О. Слісаренко, П. Тичина, В. Кобилянський, М. Семенко), діячі театру (Л. Курбас) і мистецтва (А. Петрицький) створюють символістську групу «Біла студія», яка того ж року видала «Літературно-критичний альманах».

Піком вияву символізму в українській літературі було угруповання «Музагет». До угруповання входили П. Тичина, К. Поліщук, Д. Загул, Ю. Меженко, О. Слісаренко, В. Ярошенко, М. Терещенко, Г. Михайличенко, П. Филипович, В. Кобилянський і Г. Журба, режисер, актор і теоретик театрального мистецтва Л. Курбас, художники М. Жук й М. Бурачек. У травні 1919 р. побачило перше число журналу «Музагет» за січень – лютий – березень.

Творча практика «музагетівців» засвідчила зрілість українського символізму. На думку Я. Поліщука, у творчій практиці «Музагету» поєдналися «**західноукраїнське** (головно – галицьке) письменство виразно прозахідне й раціональне, з підвищеною увагою до форми і культури вірша та зі специфічною, дещо незвичною мовою, в якій було чимало іноземних запозичень, а також, з іншого боку, **наддніпрянське** – із широтою мислення й певною недбалістю (чи, може, радше невиробленістю) мови та версифікаційною одноманітністю, із щедрими впливами фольклору і припізненої романтики [17, с. 198–199]». Наддніпрянські й західноукраїнські традиції перепліталися і на їх основі творилася єдина культурна парадигма.

Символізм нової доби формував свій теоретичний дискурс, який спирався на естетичні положення критиків «Української хати» М. Сріблянського, М. Товкачевського та М. Євшана й російських символістів. І. Майдан (псевдонім Д. Загула) писав про центральне поняття напрому: «Символ – це взагалі дуже важка мистецька форма... Розуміється, що ясний, зрозумілий символ стає старим, конвенціональним – перестає вражати і не може бути вже символом [9, с. 23]».

У вміщеній у журналі «Музагет» статті «Творчість індивідуума і колектив» Ю. Іваніва-Меженка підкреслював важливість національних особливостей у літературі і мистецтві. Критик наголошував: «Творчий індивід, не зустрівши в колективі тої творчості, що він відчуває в собі, не може розтанути в колективі, не може віддати йому своє оригінальне, відмежоване від всього Я без боротьби. І вірю, що найбільша небезпека для особи починається якраз в момент борні. Власне кажучи, борня іде весь час, бо юрба, колектив неохоче відпускає з своїм правом впливати на особу, але в цій боротьбі загартовується воля» [7, с. 71]. Ю. Меженко підносив у творчості індивідуальне начало, яке було іманентною сутністю художнього мислення символістів. Це допомагало їм втілювати феномени власної свідомості та трансцендентні сутності, які вони відчували. Апологія індивідуалізму та суб'єктивізму в творчості засвідчила ствердження модерністської естетики в українській літературі. Ю. Меженко приділяв увагу й теорії символізму: «Груба матеріальність є тільки натяк на справжню дійсність, що одкривається очам поетів і філософів, дійсність тогочасну і прекрасну» [7, с. 60].

Крім теоретичних маніфестів, символісти яскраво виявили себе в галузі літературної критики. Можна розглянути найбільш вдалі її зразки. Б. Тиверець (псевдонім Д. Загула) у статті «Сучасна українська лірика» (1919) проаналізував історію символізму в українській літературі та осмислив тодішній стан цієї стильової течії. Аналітичному

перу письменника притаманна глибина прочитання літературних творів і широта охоплення художніх явищ. Критик дав короткі і змістовні характеристики основних поетів-символістів: «*Вороний* один із перших українських поетів останньої доби поставився поважно до змісту і форми поетичних творів, і заслуга його в тому, що він прищепив українській “самостійній і самородній” поезії хоч сяку-таку мистецьку форму. *Олесь* порвав з українофільством і повів лірику до кращого поетичного образу і надав їй більше сили вислову... *Філянський* дав нам чистий поетичний настрій і вдумливість зрівноваженої людини. *Карманський* зробив ліричний вірш більш легким і мелодійним. *Пачовський* дав нам гарні зразки любовної лірики, показав нам її з боку ігровості та банальності кохання... *Чупринка* дав українській ліриці ритм і метр, а, крім цього, ще цілий словник “нових” для української поезії рим» [21, с. 25]. Літературознавець простежує ознаки вичерпаності креативних можливостей українських символістів початку ХХ ст.

Далі Б. Тиверець зупиняється на тодішньому стані символізму в українській літературі, відзначаючи високе значення виходу знакових поетичних збірок представників нової творчої генерації «З зелених гір» і «На грані» Д. Загула, «Поезії» Я. Савченка, «П'єро задається», «Дев'ять поем», «П'єро кохає», «Тов. Сонце» М. Семенка, «Соняшні Кларнети» П. Тичини, «Світотінь» В. Ярошенка, «Під осінніми зорями» М. Рильського, «На березі Кастальському» О. Слісаренка, «Поезії» К. Поліщука. Зупинимось тільки на оцінці творчості символістів. Літературознавець виокремлює ідейно-естетичні доміанти письменників свого покоління. У поетичній палітрі Я. Савченка критик відзначає силу вислову, короткі виразні фрази, нові символи, жадливий песимізм. Доробок О. Слісаренка, на думку письменника, був близьким до школи російських символістів і містить дуже мало оригінальних власних символів. Д. Загул критично оцінює лірику В. Ярошенка: «Неглибока вразливість, слабкі, не скрізь влучні поетичні вирази, малий засіб версифікаційної техніки, вбогість словника, чимало чужих слів... Крім цього, зазначимо, що мова Ярошенка має надто багато русизмів. Це все шкодить молодому поетові, який має всі дані, щоби бути справжнім митцем. В нього є незвичайна спостережливість, сміливість, бадьорий тон» [21, с. 29]. Статтю пронизує оптимістичний настрій і віра у велике майбутнє української поезії, яка ґрунтується на появі в національному письменстві багатьох нових імен, пошуків і напруженої творчої конкуренції.

Як літературний критик під псевдонімом К. Лаврінович виступав К. Поліщук. У статті «Занедбані й забуті» (1919) митець, захоплений

зростанням творчої активності широких народних мас й апологією масовізму в літературі, звернувся до постатей маловідомих письменників із селянства й робітничого класу. «На жаль, треба сказати по правді, – стверджує автор, – письменники-селяни, письменники-робітники ще й досі пробувають в низинах. А яка міць і сила в їх творчих пориваннях!.. Яка безмежна любов до того, що називається мистецтвом, горить в їх серцях! Серед них є дійсні і яскраві таланти. Вони скромні і соромливі по натурі. Прекрасні і чисті в своїй вірі в прийдешнє. Вони, цвіт будучини пролетарської культури, ще й досі залишаються лише гречкосіями та мозольниками» [8, с. 31]. К. Полішук добре розумів становище письменників із глибин народу, бо сам до них належав і не з чуток знав, як таким людям доводиться поневірятися в житті та важко торувати свій шлях у літературі.

У статті розглядалася творчість М. Коваленка, М. Бандуриста, К. Гуленка й Басараба. За цими чотирма творчими особистостями з простонароддя критик бачив багатьох невизнаних і невідомих митців, чий художній світи можуть навіки загинути від невизнаності та ударів жорстокого життя. Чи був такий підхід виправданим? Я вважаю, що це було зроблено під впливом суспільних обставин. Очевидно, К. Полішук вважав, що революційна хвиля здатна породити вибух творчої активності письменників із народу. Як показала практика, масовізм у літературі не привів до високих творчих досягнень, а, навпаки, спровокував професію митця, знизив загальний художній рівень літературних творів. Але водночас не треба забувати й про те, що революційні події, визвольні змагання української нації, нетривалий період культурного піднесення в Україні дійсно винесли на гребінь літературного процесу чимало високоталановитих майстрів слова, більшість яких не змогли реалізувати свої здібності й невдовзі загинули в сталінських катівнях.

Літературний процес цього складного й надзвичайно розмаїтого періоду аналізували й більш досвідчені критики. М. Зеров не допускав жодних знижок на провінціалізм чи недостатню освіченість митців. У статті «Музагет», написаній у 1919 р., критик неоднозначно оцінював творчий доробок представників цього літературного угруповання: «...Визначимо прегарну “Черничку” О. Слісаренка і сильний “Вороногровий кінь” Д. Загула. Ефектовні вірші Кобилянського, але весь ефект їх, здається, полягає в дзвінких алітераціях. Як оригінальний лірик, Кобилянський поки що виразного обличчя не має. Не вповні виразна і індивідуальність В. Ярошенка. В його віршах є широкий розмашистий ритм, почувуються перспективи дальшого розвитку, але форма його поки що од викінченості

далека, а мова кострубата і не завше правильна. Безумовно, слабенькі обидві поезії Поліщука» [6, с. 276]. Будучи людиною широкої ерудиції, він закликав редакцію «Музагету» висвітлювати літературне життя в Росії і на Заході. Критичний погляд М. Зерова у статтях про творчість символістів характеризується знанням української і зарубіжної культур, принциповістю, безкомпромісністю і полемічністю.

У 1925 р. М. Зеров зазначав, що українські символісти виховувалися переважно на творчості символістів російських. Літературознавець не може однозначно сказати, чи був український символізм певною літературною школою «з виразною мистецькою ідеологією та в певний бік скерованими формальними шуканнями, чи тільки несильний ідеологічно переспів чужих настроїв, акліматизація чужої практики» [5, с. 433]. Проникливий «неокласик» простежує творчий шлях українських символістів: «Я. Савченко уже 1919 року перейшов до голих декламацій на політичні теми, дуже легко попрощавшись з улюбленими образами своєї першої книжки. О. Слісаренко через культ образу і реалістичні картини (“Черничка”, “Пасіка”) тоді ж таки докотився до панфутуристичної деструкції, – а Загул все ще лишався при старих богах, складаючи свій “В попелу полумін” та “Марію і Мару”» [5, с. 433–434].

У розпалі полеміки народжувалися оригінальні інтерпретації й оцінки творчості письменників-символістів. В. Бобинський застосовував щодо О. Слісаренка, В. Ярошенка, В. Кобилянського, Г. Журби, М. Івченка, Г. Михайличенка термін «імпресіо-символізм». Він наголошує, що символізм не є остаточною формою розвитку мистецтва слова. Він не повинен бути метою для самого себе, а тільки одним із багатьох шляхів творчої самореалізації, етапом у безперервному розвитку літератури [1]. Стаття В. Бобинського має велику літературознавчу цінність тому, що в ній уперше підбито підсумки творчої практики символізму в українській літературі.

За спостереженням І. Дзюби, символісти вбачали своє завдання в подоланні натуралізму й побутовізму, у заглибленні в таємні першооснови буття, недоступну логіку, звідси потяг до асоціативних значень слова-образу, постійно повторюваних символів і містифікації. Український символізм мав свої особливості, які відрізняли його від цієї літературно-мистецької течії в російській та західноєвропейських літературах. І. Дзюба зауважує: «Є підстави говорити про відмінність українського символізму від європейського і російського. Він у цілому поступався їм філософською концептуальністю та естетичною визначеністю; водночас у ньому менше езотеризму, окультизму й містицизму, більше

відгуків на життя; він небайдужий до ідеї національного визволення, що набирала часом форми “національного містицизму”, або “містики національної ідеї”» [2, с. 71–72]. Ці ідеї знайшли втілення в особливій увазі символістів до національної революції 1917–1921 рр., у пристрасному вболіванні за справу відродження української державності. Грандіозні історичні події зумовили те, що українські митці не могли бути безтенденційними та незаангажованими у своїй творчості.

Про творчість Я. Савченка із захопленням відгукнувся А. Ніковський, наголошуючи, що поет «випустив той томик своїх творів, що містить в собі суцільну людину й готового символіста» [13, с. 134]. Критик відмежовував Я. Савченка від російського символізму. На доробок Я. Савченка вплинули О. Олесь та К. Бальмонт. Творчість Я. Савченка утверджувала нову якість символістського світобачення.

Життя багатьох поетів-символістів було трагічним. Одні з них загинули в розпал громадянської війни, інші – під час сталінських репресій. Можна тільки уявити, як би бурхливо розквітли таланти цих митців, якби життя не було до них таким жорстоким. Однією з таких трагічних постатей був П. Савченко, якого було вбито денікінцями. Ім'я поета з-поміж багатьох інших тривалий час замовчувалося за часів радянського тоталітарного режиму. Поезія П. Савченка більш приземлена, звернена до життєвих реалій, уважна до деталей. Для його творчості характерна широта охоплення життєвого матеріалу та висока літературна майстерність. На відміну від багатьох українських символістів, творчість поета є дивовижно рівною.

Символізм в українській прозі періоду національної революції 1917–1921 рр. виявився у творчості Г. Михайличенка. Його «Блакитний роман» був написаний у трагічну, переломну епоху української історії і показав духовні пошуки розвиненої особистості. Аналізуючи цей твір, М. Жулинський наголошує: «Визначити жанр цього твору важко, але чи так необхідно це робити, коли ми знаємо, що тогочасна молода література перебувала під значним впливом російського символізму, що пошуки нових жанрових різновидів, прагнення відтворити інтуїтивні, стихійно-емоційні поривання до нової життєвої і духовної реальності домінували в творчості молодих» [3, с. 256]. Твір Г. Михайличенка засвідчує непересічні пошуки письменника в царині нової художньої форми, яка повинна була втілити нове світовідчуття.

Досліджуючи письменницький доробок Г. Михайличенка, Р. Мовчан зазначала: «“Блакитний роман” був апофеозом українського символізму, більше того – найяскравішим зразком “модерністичного симво-

лізму” (термін належить І. Костецькому), першим найвагомим доказом дозрілості українського модернізму 1920-х років. Звісно, він був і логічним продовженням власних стильових пошуків Г. Михайличенка в новелах та оповіданнях, хоча й написаний у силовому полі “червоного символізму”, імпресіонізму “перших хоробрих»» [12, с. 224].

Український символізм цього періоду багато в чому поступався аналогічним зарубіжним стильовим течіям, він ще повністю не розірвав свого зв'язку з попередньою народницькою літературою, тому для нього було характерне національно-патріотичне забарвлення. Символізм дав могутній оновлюючий поштовх, який зумовив піднесення модернізму в українській літературі 20-х років ХХ ст., розширення її ідейно-художніх обріїв. Деякі письменники-символісти невдовзі стали футуристами, інші перейшли на позиції соціалістичного реалізму (хоча в 20-ті роки ХХ ст. цього терміна ще не існувало). Творчі здобутки символістів знайшли відгук у доробку шістдесятників.

Список використаної літератури

1. *Бобинський В. П.* Гість із ночі: Поезія. Проза. Публіцистика. Літературна критика. Переклади / В. П. Бобинський ; упоряд., передм., приміт. М. І. Дубини. – К. : Дніпро, 1990. – 623 с.
2. *Дзюба І. М.* Поезія / І. М. Дзюба // Історія української літератури ХХ ст. : у 2 кн. Кн. 1 : Перша половина ХХ ст.. Підручник / І. М. Дзюба; за ред. В. Г. Дончика. – К. : Либідь, 1998. – 464 с.
3. *Жулинський М. Г.* Із забуття – в безсмертя (Сторінки призабутої спадщини) / М. Г. Жулинський. – К. : Дніпро, 1990. – 447 с.
4. *Заливчий А.* Дитинство: Автобіограф. новели / А. Заливчий. – К. : [б. м], 1929. – 45 с.
5. *Зеров М.* Дмитро Загул. Наш день / М. Зеров // Українське письменство / упоряд. М. Сулима ; післям. М. Москаленка. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 1301 с.
6. *Зеров М.* Музагет / М. Зеров // Українське письменство / упоряд. М. Сулима ; післям. М. Москаленка. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 1301 с.
7. *Іванів-Меженко Ю.* Творчість індивідуума і колектив / Ю. Іванів-Меженко // Музагет. – 1919. – № 1–3. – С. 65–78.
8. *Лаврінович К.* Занедбані й забуті / К. Лаврінович // Мистецтво. – 1919. – № 2. – С. 31–33.

9. *Майдан І.* Шукання / І. Майдан // Літературно-критичний альманах. Книга перша. – К., 1918. – С. 23.
10. *Михайличенко Г.* Блакитний роман / Г. Михайличенко. – Харків : Всеукр. держ. вид-во, 1921. – 49 с.
11. *Михайличенко Г.* Художні твори / Г. Михайличенко ; упоряд. з поясненнями та біографічним нарисом В. Гадзінський ; за заг. ред. та з передм. А. Приходька. – О. : Держ. вид-во України, 1929. – 296 с.
12. *Мовчан Р. В.* Український модернізм 1920-х: портрет в історичному інтер'єрі : монографія / Р. В. Мовчан. – К. : ВД «Стилос», 2008. – 544 с.
13. *Ніковський А.* Vita nova: Критичні нариси: П. Тичина, М. Семенко, Я. Савченко, М. Рильський / А. Ніковський. – К. : Друкар, 1919. – С. 134.
14. *Поліщук К.* Манівцями. Нариси й оповідання з часів революції / К. Поліщук. – Львів ; К. : Учительська б-ка, 1922. – 192 с.
15. *Поліщук К.* На порозі: Оповідання / К. Поліщук. – К. : Всеукраїнське видавництво, 1919. – 39 с.
16. *Поліщук К.* Тіні минулого. Волинські легенди (книжка перша) / К. Поліщук. – К. : Сяйво, 1919. – 135 с.
17. *Поліщук Я.* Із дискурсів і дискусій / Я. Поліщук. – Х. : Акта, 2008. – 286 с.
18. *Слісаренко О.* Байда. Вибрана лірика. 1911–1927 / О. Слісаренко. – Харків : Держ. вид-во України, 1928. – 147 с.
19. *Слісаренко О.* Сліди бурунів. Збірка оповідань / О. Слісаренко. – Харків : Укр. робітник, 1927. – 249 с.
20. *Слісаренко О.* Твори / О. Слісаренко. – Харків : Рух. – Т. 6 : Поезії: Повне зібрання. – 1933. – 222 с.
21. *Тиверець Б.* Сучасна українська лірика / Б. Тиверець // Мистецтво. – 1919. – № 4. – С. 25–30.
22. *Тичина П.* Соняшні кларнети. Поезії / П. Тичина. – К. : Сяйво, 1918. – 62 с.
23. *Ярошенко В.* Луни. Поезій книга друга / В. Ярошенко. – К. : Товариство укр. письменників, 1919. – 71 с.